

Giriş

1982 Anayasası 1. Maddesi, aynen 1924 ve 1961 Anayasası'nın 1. Maddeleri gibi "Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir" hükmünü getirdikten sonra, 2. maddede cumhuriyetin niteliklerini saymaktadır.

Cumhuriyetçilik

Devlet şekli olarak cumhuriyet, egemenliğin bir kişiye veya zümreye değil, toplumun tümüne ait olduğu bir devleti ifade eder. Bir hükümet şekli olarak cumhuriyet ise, başta devlet başkanı olmak üzere, devletin başlıca temel organlarının seçim ilkesine göre kurulmuş olduğu, özellikle bunların oluşumunda veraset ilkesinin rol oynamadığı sistemdir. Böylece cumhuriyet, seçim ilkesine dayanan bir hükümet sistemi anlamı taşımaktadır.

Başlangıç İlkeleri, Toplumun Huzuru, Millî Dayanışma ve Adalet

1982 anayasasının başlangıç bölümünde şu ilkeler yer alır:

12 Eylül 1980 harekâtının meşruluğu (23.7.1995 tarihli Anayasa değişikliği ile çıkarılmıştır), Atatürk inkılâp ve ilkelerine bağlılık, Atatürk milliyetçiliği, Atatürk medeniyetçiliği, çağdaş medeniyet düzeyine ulaşma azmi, milli egemenlik, anayasanın ve hukukun üstünlüğü, hürriyetçi demokrasi, kuvvetler ayrılığı, Türk varlığının devleti ve ülkesiyle bölünmezliği, laiklik, her Türk vatandaşının bu Anayasa'daki temel hak ve hürriyetlerden eşitlik ve sosyal adalet gereklerinde yararlanarak milli kültür, medeniyet ve hukuk düzeni içinde onurlu bir hayat sürdürme ve maddi ve manevi varlığını bu yönde geliştirme hak ve yetkisine doğuştan sahip olduğu.

Atatürk Milliyetçiliğine Bağlılık

Atatürk'e göre Türk milliyetçiliği "ilerleme ve gelişme yolunda ve milletlerarası temas ve ilişkilerde, bütün çağdaş milletlere paralel ve onlarla uyum içinde yürümekle beraber, Türk toplumunun özel karakterlerini ve başlı başına bağımsız kimliğini korumaktır".

Millî veya milliyetçi devlet ilkesinin önemli bir sonucu, Anayasanın çeşitli maddelerinde yer alan "devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği" ilkesidir. Resmi dilin Türkçe olduğu hakkındaki Anayasa hükmü de devletin milli niteliğinin bir sonucudur.

Laiklik

Anayasa'nın 2. maddesinde cumhuriyetin nitelikleri arasında sayılan laikliğin, din hürriyeti, din ve devlet işlerinin ayrılığı olarak iki cephesi vardır. Din hürriyeti, vicdan ve ibadet hürriyetlerini kapsar. Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmış sayılması için, şunların gerekli olduğu kabul edilebilir:

- Resmi bir devlet dininin olmaması
- Devletin, bütün dinlerin mensuplarına eşit davranması

- Din kurumlarıyla devlet kurumlarının ayrılmış olması
- Devlet yönetiminin din kurallarından etkilenmemesi

Demokratik Devlet

Hürriyetçi demokratik rejimin özelliklerinin en önemlileri, siyasal sistemdeki temel siyasal karar organlarının genel oya dayanan serbest seçimlerle oluşması, serbestçe örgütlenen siyasal partiler arasında eşit şartlarla yürütülen iktidar yarışması ve tüm vatandaşların temel hak ve hürriyetlerinin tanınmış ve hukuki güvence altına alınmış olmasıdır.

Milli Egemenlik ve Demokratik Devlet

1982 Anayasası'nın 6. maddesine göre, "egemenlik kayıtsız şartsız Milletindir. Türk Milleti, egemenliğini, Anayasanın koyduğu esaslara göre yetkili organları eliyle kullanır. Egemenliğin kullanılması, hiçbir surette hiçbir kişiye, zümreye veya sınıfa bırakılamaz. Hiçbir kimse veya organ kaynağını Anayasadan almayan bir Devlet yetkisi kullanamaz".

Serbest Seçimler

Seçme hakkı ve seçim hürriyeti, demokratik bir devlet yönetiminin vazgeçilmez şartlarıdır. Anayasa'nın 67. maddesi de bu hürriyeti güvence alacak ilkeleri belirlemiştir.

Genel Oy

Genel oy, servet, vergi, öğrenim durumu ve cinsiyet gibi sınırlamalar olmaksızın, bütün vatandaşların oy hakkına sahip olmalarıdır.

Genel oy sistemi, oy hakkına yaş, kısıtlılık veya özellik gösteren bazı görevlerde bulunma gibi makul sebeplerle sınırlamalar getirilmesine engel değildir. Örneğin 1982 Anayasası'nda 1995 yılında yapılan değişikliklerle seçme ve halkoylamasına katılma yaşı olarak 18 yaşın doldurulması aranmıştır.

Eşit Oy

Bu ilke, her seçmenin bir tek oya sahip olması anlamına gelir.

Seçimlerin Serbestliği

Bu ilke, vatandaşların hiçbir baskı ve zorlama olmadan oy kullanabilmelerini ifade eder. Ayrıca oy vermenin bir mecburiyet haline getirilemeyeceğini de anlatır. Ancak 1982 Anayasası'nda değişiklikler yapan 3361 sayılı Kanun, ilk defa olarak, oy vermeyi anayasa açısından bir yükümlülük haline getirmiştir.

Tek Dereceli Seçim

Seçimler seçmenlerin temsilcilerini doğrudan doğruya seçip seçmeyeceklerine göre tek dereceli ve iki dereceli olarak ikiye ayrılır. Tek dereceli seçimde seçmenler, temsilcilerini doğrudan doğruya seçerler. İki dereceli

seçimde ise, ilkin ikinci seçmen adı verilen bir grup seçmeni seçerler, temsilciler de daha sonra bu ikinci seçmenler tarafından seçilir.

Oy'un Gizliliği

Seçmenin iradesini serbestçe ve her türlü baskıdan uzak biçimde kullanabilmesini sağlayan en önemli unsurlardan biridir.

Açık Sayım ve Döküm

Oyların sayımının ve dökümünün kamuya açık olarak yapılması da seçmenin belirttiği iradenin sonradan değiştirilmesini önleyen önemli bir ilkedir.

Seçimlerin Yargı Organlarının Yönetim ve Denetiminde Yapılması

Anayasa'nın 79. maddesine göre, "seçimler, yargı organlarının genel yönetim ve denetimi altında yapılır". Seçimlerin başlamasından bitimine kadar olan süreçte bu görev Yüksek Seçim Kurulu'na aittir.

Çok Partili Siyasal Hayat

Seçim serbestliğinin gerçek bir anlam taşıması, seçmenlerin çeşitli alternatifler arasında serbest bir seçme yapabilmelerine bağlıdır. Çağdaş demokratik devlette bu alternatifler, siyasal partiler tarafından oluşturulur.

Siyasal Partilerin Amaçlarına İlişkin Yasaklar

Anayasa'nın 23.7.1995 tarihinde değiştirilmiş olan 68/4. maddesine göre, "Siyasal partilerin tüzik ve programları ile eylemleri, Devlet'in bağımsızlığına, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, insan haklarına, eşitlik ve hukuk devleti ilkelerine, millet egemenliğine, demokratik ve laik Cumhuriyet ilkelerine aykırı olamaz; sınıf veya zümre diktatörlüğünü veya herhangi bir tür diktatörlüğü savunmayı ve yerleştirmeyi amaçlayamaz, suç işlenmesini teşvik edemez".

Siyasal Partilerin Örgütlenme ve Çalışmalarına İlişkin Yasaklar

Bu yasaklar; yüksek yargı mensuplarının, kamu kurum ve kuruluşundaki memurların, Silahlı kuvvetler mensuplarının, yükseköğretim öncesi öğrencilerin siyasi partilere üye olmayacağı, siyasi partilerin ticari faaliyet yapamayacağı şeklindedir. Siyasi partiler Anayasa Mahkemesinin mali denetimine tabidirler.

Siyasal Partilerin Kapatılması

Anayasa'ya göre "siyasi partilerin kapatılması Cumhuriyet Başsavcısının açacağı dava üzerine, Anayasa Mahkemesi'nde kesin olarak karara bağlanır". Siyasal partilerin kapatılmasındaki usul Siyasal Partiler Kanunu'nda gösterilmiştir.

Militan (Mücadeleci) Demokrasi Anlayışı ve Türk Anayasa Mahkemesi

Anayasa Mahkemesi, gerek 1961 gerekse 1982 Anayasaları döneminde Anayasa'da ve Siyasal Partiler

Kanunu'nda yer alan parti yasaklarını aşırı bir katılıkla uygulayarak, 1961 Anayasası döneminde 6, 1982 Anayasası döneminde 19 parti hakkında kapatma kararı vermiştir. Bu kararların büyük bölümü, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü ve laiklik ilkelerinin korunmasına ilişkin yasaklara aykırı hareket iddiasıyla verilmiştir.

Partilerin Yasaklanmasında Avrupa Kriterleri

Avrupa Konseyi'nin anayasal konularda danışma organı olan Venedik Komisyonu, partilerin yasaklanmasına ilişkin 1999 tarihli raporunda, "ancak demokratik düzeni devirecek, böylece anayasanın güvence altına aldığı hakları ve hürriyetleri tahrip edecek bir siyasal araç olarak şiddet kullanımını savunan veya şiddet kullanan partilerin kapatılmasının haklı olarak görüleceğini" belirtmiştir.

Siyasal Partilere Devlet Yardımı

Siyasal partiler sivil toplumla devlet kurumları arasında köprü oluşturan, bu niteliği ile bazı açılardan özel hukuk tüzel kişilerine, bazı açılardan da kamu hukuku tüzel kişilerine benzeyen, kendine özgü kuruluşlardır. Bu yarı-kamusal nitelik siyasal partilerin devlet bütçesinden yardım almasına da neden olmaktadır.

İnsan Haklarına Saygılı Devlet

1982 Anayasası'nın Temel Haklar Konusundaki Yaklaşımı

1982 Anayasası, 1961 Anayasası'na paralel olarak, hem devlete karşı ileri sürülebilecek ve korunacak temel hak ve hürriyetler anlayışına, hem modern sosyal devletin hürleştirme anlayışına yer vermiştir.

Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınırlanması

1961 Anayasası ve 1982 Anayasası sınırlamanın anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olmasını ve kanunla sınırlanacağını kabul ederler.

Temel Hak ve Hürriyetlerin Kötüye Kullanılmaması

1982 Anayasası temel hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılmamasını ayrı bir madde halinde düzenlemiştir (m.14). Anayasa'da 3.10.2001 tarihli ve 4709 sayılı Kanun'la yapılan değişiklikle, 14. madde şu şekli almıştır: "Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerin hiçbirisi, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı ve insan haklarına dayanan demokratik ve laik Cumhuriyeti ortadan kaldırmayı amaçlayan faaliyetler biçiminde kullanılamaz. Anayasa hükümlerinden hiçbirisi, Devlete veya kişilere, Anayasayla tanınan temel hak ve hürriyetlerin yok edilmesini veya Anayasada belirtilenden daha geniş şekilde yorumlanamaz. Bu hükümlere aykırı faaliyette bulunanlar hakkında uygulanacak müeyyideler, kanunla düzenlenir".

Temel Hak ve Hürriyetlerin Kullanılmasının Durdurulması

1982 Anayasası, Temel Haklar ve Ödevler başlıklı ikinci kısımda bu konuyu düzenlemiştir (m.15). Buna göre, “Savaş, seferberlik, sıkıyönetim veya olağanüstü hallerde milletlerarası hukuktan doğan yükümlülükler ihlal edilmemek kaydıyla, durumun gerektirdiği ölçüde temel hak ve hürriyetlerin kullanılması kısmen veya tamamen durdurulabilir veya bunlar için Anayasada öngörülen güvencelere aykırı tedbirler alınabilir”.

Hukuk Devleti

Bu kavram, en kısa tanımıyla, vatandaşların hukuki güvenlik içinde bulundukları, Devletin eylem ve işlemlerinin hukuk kurallarına bağlı olduğu bir sistemi anlatır.

Yürütme İşlemlerinin Yargısal Denetimi

Türkiye’de yüzyılı aşkın süredir idari yargı adı verilen sistem uygulanmakta olup, yürütmenin eylem ve işlemlerinden doğan hukuki uyuşmazlıkların çözümü, genel mahkemelere değil, idare mahkemelerine bırakılmıştır.

Türkiye’de Danıştay, idari yargı sisteminin en üst merciidir.

1961 Anayasası (m.14/1) ve 1982 Anayasası (m.125/1) “idarenin her türlü eylem ve işlemine karşı yargı yolu açıktır” hükmünü kabul etmiştir. Ancak 1982 Anayasası’nda bu kurala iki istisna getirilmiştir. Buna göre, “Cumhurbaşkanının tek başına yapacağı işlemler ile Yüksek Askeri Şuranın kararları yargı denetimi dışıdır”.

Kamu Denetçiliği Kurumu

1982 Anayasası’nda 28.9.2006 tarihli ve 5548 sayılı kanunla kabul edilen değişiklikle kamu denetçiliği kurumu kuruldu. Kurum, “idarenin her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarını; adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygı, hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemek, araştırmak ve idareye önerilerde bulunmak üzere” kuruldu. Ancak Anayasa Mahkemesi 2008 yılında verdiği çok tartışmalı bir kararla bu konunun tamamını iptal etti.

Kamu denetçiliği kurumunun kurulması, 2010 anayasa değişikliği ile Anayasa’nın 74. Maddesine ilgili fıkraların eklenmesi suretiyle oldu.

Kurum, bir yargı organı olmaması itibarıyla, bir idari merciin hukuka veya hakkaniyete aykırı bulduğu bir işlemi hükümsüz kılamaz, ancak bu konudaki önerisini ilgili mercie bildirir. İlgili merciin bu öneriye uyma zorunluluğu yoktur.

Yasama İşlemlerinin Yargısal Denetimi

Hukuk devletinin tam anlamıyla gerçekleşmiş sayılabilmesi için, sadece yürütme organının işlemlerinin kanunlara uygunluğunun değil, yasama işlemlerinin de anayasaya uygunluğunun yargısal denetimi gereklidir.

Yargı Bağımsızlığı

Yargı bağımsızlığının güvence altına alınmamış olduğu sistemlerde, gerçek anlamıyla bir hukuk devletinden söz etmeye imkân yoktur.

Kanuni Hâkim Güvencesi

Anayasa’nın 37. maddesinde yer alan kanuni hâkim güvencesine göre, “Hiç kimse kanunen tabi olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarılamaz”.

Ceza Sorumluluğunun İlkeleri

Anayasa’nın 38. maddesi, hukuk devletinin suç ve cezalara ilişkin bazı önemli unsurlarını saymaktadır. Buna göre, “Kimse, işlendiği zaman yürürlükte bulunan kanunun suç saymadığı bir fiilden dolayı cezalandırılmaz, kimseye suçu işlediği zaman kanunda o suç için konulmuş olan cezadan daha ağır bir ceza verilemez. Ceza ve ceza yerine geçen güvenlik tedbirleri ancak kanunla konulur. Suçluluğu hükmen sabit oluncaya kadar, kimse suçlu sayılamaz. Hiç kimse kendisini ve kanunda gösterilen yakınlarını suçlayıcı beyanda bulunmaya ve bu yolda delil göstermeye zorlanamaz. Ceza sorumluluğu şahsidir. Genel müsadere cezası verilemez”.

Hukukun Genel İlkelerine Bağlılık

1961 Anayasası’nın 132. ve 1982 Anayasası’nın 138. maddeleri hukukun genel ilkelerinin hâkim tarafından bir hukuk kaynağı olarak kullanılabileceğini ima etmişlerdir. M.138’e göre, “Hâkimler...Anayasaya, kanuna ve hukuka uygun olarak vicdani kanaatlerine göre hüküm verirler”. Burada anayasa ve kanunun dışında hukuktan söz edilmiş olması, salt kanuncu bir anlayışın benimsenmemiş olduğunun kanıtıdır. Bu hükme göre, anayasa yargısı da dâhil olmak üzere her düzeydeki hakimler, yazılı hukuk kurallarının yanında, hukukun genel ilkelerini de dikkate almak zorundadırlar.

Sosyal Devlet

Sosyal Devletin Anlamı

Anayasa’nın 2. maddesinde yer alan, cumhuriyetin niteliklerinden biri de, sosyal devlet ilkesidir.

Sosyal devlet, devletin sosyal ve ekonomik hayata müdahalesiyle, sınıf çatışmalarını yumuşatan ve milli bütünleşmeyi sağlamaya çalışan bir devlet anlayışıdır.

Devletin Ekonomik Hayata Müdahalesinin Ölçüsü

1961 Anayasası’nda devletin ekonomik ve sosyal hayata müdahalesinin ilkelerini belirleyen genel bir hüküm mevcutken, 1982 Anayasası’nda böyle bir genel maddeye yer verilmemişti. Ancak çeşitli maddelerde buna ilişkin hükümler mevcuttur.

Sosyal Devletin Hukuki Yöntemleri

Sosyal devlet hangi hukuki yöntem ve araçlarla gerçekleştirilir?

Herkese İnsan Haysiyetine Yakışır Asgari Bir hayat Düzeyi Sağlamaya Yönelik Tedbirler

Bunun yolları arasında, herkese çalışma imkânının sağlanması, çalışan herkese insanca yaşayabilmesini mümkün kılacak adaletli bir ücret ödenmesi ve çalışmayacak durumda olanların da çeşitli sosyal güvenlik tedbirleri ile korunması amaçlanmaktadır.

Vergi Adaleti

Çağdaş sosyal devlette gelir ve servet eşitsizliklerini azaltmada en önemi rolü, vergisi politikası oynamaktadır. Anayasa'nın 73. maddesi de "herkes, kamu giderlerini karşılamak üzere, mali gücüne göre, vergi ödemekle yükümlüdür. Vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı, maliye politikasının sosyal amacıdır" diyerek, aynı anlayışı dile getirmektedir.

Kamulaştırma ve Devletleştirme

Kamu hizmetlerini yürütebilmek için gerekli olan, özel mülkiyet altındaki taşınmaz bir malın, sahibinin isteğine bakılmaksızın kamu mülkiyetine geçirilmesine kamulaştırma denir. Anayasa'nın 46. maddesinde düzenlenir.

Kamulaştırmanın genelde sosyal devlet ilkesiyle ilişkisi olmamasına karşılık, Anayasa'nın 47. maddesinde düzenlenen devletleştirme, tipik bir sosyal devlet aracıdır. Devletleştirme işleminin konusu özel teşebbüslerdir. Bu özel teşebbüsün kamu hizmeti niteliğini taşıması ve kamu yararının devletleştirmeyi zorunlu kılması şartları aranmaktadır.

Planlama

Planlama, toplumun ekonomik kaynaklarının, ekonomik kalkınmayı sağlamak amacıyla, bilimsel ve akılcı biçimde kullanılabilmesini sağlar. Gerçekten, sosyal devlet anlayışı, devletin sosyal ve ekonomik hayata müdahalesini öngördüğüne göre, bu müdahalenin sistemli, tutarlı, akılcı ve bilimsel bir biçimde yapılması gerekir. Bunu sağlayacak araç da planlamadır. 1961 Anayasası gibi, 1982 Anayasası da planlamayı devlete bir görev olarak yüklemiştir (m.166).

Sosyal Haklar

Sosyal haklar, sosyal adaleti sağlamaya, sosyal eşitsizlikleri azaltmaya, toplum içinde ekonomik bakımdan zayıf olan sınıf ve grupları korumaya yönelik haklardır. 1982 Anayasası'nın "Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler" başlığını taşıyan İkinci Kısım Üçüncü Bölümü'nde de, bu sonuncu anlamdaki sosyal haklarla, çalışma ve sözleşme hürriyeti, işverenlerin sendika kurma hakkı, lokavt hakkı gibi ekonomik bakımdan zayıf olanların korunması amacını gütmeyen ekonomik haklar bir arada yer almıştır. Dar anlamdaki sosyal hakların içinde de bir bölümü, devletin olumsuz edimini gerektiren (sendika, grev ve toplu sözleşme, ücretli tatil hakları gibi), bir bölümü de olumlu bir edime ihtiyaç gösteren (eğitim, sağlık, konut ve sosyal güvenlik hakları gibi) haklardır.

Eşitlik

Eşitlik ilkesi, 1982 Anayasası'nın 10. maddesinde şu şekilde ifadesini bulmuştur: "Herkes dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir. Hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınmaz. Devlet organları ve idare makamları, bütün işlemlerinde ve her türlü kamu hizmetlerinden yararlanılmasında kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadırlar".

Anayasa'nın 10. maddesinde 2004 yılında yapılan bir değişiklikle devletin kadınlar lehine ayrımcılıkta bulunması mümkün kılınmıştır.

Pozitif ayrımcılık ilkesi, 2010 anayasa değişiklikleriyle güçlendirilmiş ve kapsamı genişletilmiştir.